

Almkerk en J. van Rhee te Sprang. Pape wenste een krachtig kerkgenootschap waarin een zekere tolerantie bestond voor theologische verschillen maar niet werd afgeweken van de vastgestelde regels. Behoud van rust en orde in de kerk stond centraal in Pape's kerkbestuurlijk handelen; verdeeldheid zou met name in Noord-Brabant de ultramontaanse katholieken in de kaart spelen. Vroon betreft in zijn oordeel over achtergronden en oorzaken van de afscheiding in het Land van Heusden en Altena wel recente visies over processen van 'onterving' en 'vervreemding', maar hecht meer waarde aan een traditioneel genoemde factor de neiging van de bevolking om zaken als de nieuwe psalmberijming, de evangelische gezangen of het reglement van 1816 af te zetten vooral omdat ze nieuw waren. In deze regio heerste conservatisme onderde dekmantel van orthodoxie, wat na de komst van Schölte tot openlijk verzet leidde. Met dit oordeel volgt Vroon de verhandeling die Pape in 1835 schreef over het optreden van Schölte in 1833 en 1834, een geschrift dat volgens de schrijver ten onrechte ontbreekt in veel recente publikaties over de afscheiding. Toch geeft deze bron hem geen aanleiding om nieuwe inzichten over het proces van afscheiding te berde te brengen.

Pape was voorts zeer actief in de verdediging van het protestantisme tegen het veld winnende ultramontanisme, thema van het vierde hoofdstuk. Voor zijn emeritaat in 1851 zette Pape zich vooral in tot verbetering van de moeilijke positie waarin veel protestanten in de provincie Noord-Brabant waren geraakt. Zo was hij de initiator van de in 1844 opgerichte vereniging Christelijk hulpbetoon, die in plaatsen waar protestanten een kleine minderheid van de bevolking uitmaakten godsdienstige vorming bevorderde en geld gaf aan ambachtslieden en handelaartjes die steeds vaker de klandizie van katholieken misten. Pape speelde na zijn emeritaat—hij verhuisde in 1854 naar Amhem en later naar Den Haag—ook een vooraanstaande rol in de Nederlandsche commissie voor christelijk onderwijs (1850) en de Nederlandse protestantsche unie (1856). Bovendien gaf hij, naast publikaties in vele kranten en tijdschriften, van 1856 tot in 1866 inhoud aan een eigen maandblad: de *Protestantsche Bladen*. In politiek opzicht behoorde Pape in deze jaren tot de groot-protestantse en later de conservatieve richting. Tegenover de 'duisternis' en de 'slavernij' van het roomse katholicisme stelde Pape een protestantisme dat zich door verdraagzaamheid en een streven naar vrijheid kenmerkte. Juist die verdraagzaamheid zou protestanten van verschillende theologische ligging binnen één kerk moeten houden. Toch zou ook Pape vanaf het einde van de jaren 1850 fulmineren tegen de opgang makende moderne theologie. Vroon geeft vooral in de laatste twee hoofdstukken een interessante beschrijving van Pape's optreden. Passages over kwesties waarin kerk en staat elkaar raken, zoals het christelijk karakter van het openbaar onderwijs, de Aprilbeweging of het groot-protestantisme hadden echter aan belang gewonnen bij een analyse waarin meer gezichtspunten waren betrokken dan die van Pape alleen.

J. van Miert

K. van Berkel, M. J. van Lieburg, H. A. M. Snelders, *Spiegelbeeld der wetenschap. Het Genootschap ter bevordering van natuur-, genes- en heelkunde, 1790-1990* (Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen XL, ISSN 0168 9827, Pantaleon reeks II, ISSN 0926 3292; Rotterdam: Erasmus publishing, 1991, 184 blz., f79,50, (geb.) ISBN 90 5235 023 X, f59,50 (pbk), ISBN 90 5235 022 1).

In het nawoord van *Spiegelbeeld der wetenschap* concludeert Van Berkel dat het in 1790 in Amsterdam opgerichte Genootschap ter bevordering der heelkunde een niet te onderschatten betekenis heeft gehad voor de ontwikkeling van de wetenschap in Nederland. Uit de voorafgaande drie hoofdstukken wordt duidelijk dat het genootschap, dat zijn doelstellingen in de

negentiende eeuw tweemaal ingrijpend wijzigde, daarbij de ontwikkelingen in de geneeskunde en de natuurwetenschappen eerder heeft gevolgd dan gestuurd. Het genootschap valt niet te vergelijken met bekende zeventiende-eeuwse genootschappen, zoals de Royal Society, waar innoverend wetenschappelijk onderzoek plaatsvond en waar de leden door consensusvorming over de betekenis daarvan de (natuurwetenschap nieuwe richtingen deed inslaan. Integendeel, de oprichters Andreas Bonn en David van Gesscher, hoogleraar anatomie en heekunde respectievelijk oud-heelmeester, stelden zich 'de vervolmaking der beschouwende en oefenende heekunde' ten doel. In het achttiende-eeuwse verlichtingsjargon wilde dat zoveel zeggen dat men de bestaande kennis wenste te cultiveren en verbreiden onder de niet-verlichte collega's, en vooral de bruikbaarheid van reeds ontwikkelde kennis wilde vergroten.

Toch lijkt het genootschap aanvankelijk wel een sturende rol in de wetenschap te hebben nagestreeft. Het moest namelijk ook leiding geven aan de hervorming van de heel- en verloskunde door in navolging van de Franse heekunde een nauwe samenwerking tussen de chirurgijns-gilden, de gasthuizen en de universitaire heekunde tot stand te brengen. De noodzaak van zo'n hervorming werd algemeen ingezien, maar de samenwerking tussen de sociaal hoger aangeslagen academische heekundigen en de ambachtelijk werkzame heelmeesters was tot dan toe mislukt doordat beide groepen elkaar de leiding over het proces van hervorming betwisten. De academicus Bonn en de heelmeester Van Gesscher zetten zich over de sociale scheidslijnen heen en besloten gezamenlijk naar de verheffing van één heekundige stand te streven en het heekundig onderzoek te stimuleren. Het uitschrijven van prijsvragen en het uitgeven van *Verhandelingen* moest een vrije discussie over chirurgische kwesties garanderen.

Ook al was de aandacht van het genootschap tot in de jaren dertig gericht op de belangrijkste problemen in de heekundige praktijk, zoals liesbreuken, blaasaandoeningen en fracturen, het genootschap slaagde er niet in om voldoende heekundigen voor een systematische wetenschappelijke discussie te interesseren. Alleen op het terrein van de verloskunde speelde het genootschap een rol van betekenis. Het genootschap zou waarschijnlijk een stille dood zijn gestorven, als niet in 1840 onder leiding van de nieuwe, energieke voorzitter C. B. Tilanus het genootschap was omgevormd tot een gezelschap van heekundigen en geneeskundigen. De genees- en heekunde moesten voortaan als één, ondeelbare wetenschap worden beschouwd. Het genootschapsleven kwam sindsdien steeds meer in het teken te staan van de natuurwetenschappen, die vanaf het midden van de vorige eeuw het denken in de geneeskunde gingen beheersen. Het genootschap organiseerde nu patiëntendemonstraties en discussies over anaesthesie, de stethoscoop, de oogspiegel, de microscopie en de statistiek.

Ironisch genoeg kon het genootschap vanaf dat moment definitief geen sturende rol meer spelen. Het medisch-wetenschappelijk onderzoek viel na 1850 uiteen in specialistische deelgebieden, zoals de pathologische anatomie en de fysiologische chemie. Bovendien verplaatste het onderzoek zich steeds meer naar de zich moderniserende universitaire instellingen, klinieken en laboratoria. De prijsvragen en verhandelingen raakten uit de tijd door de oprichting van nieuwe medische tijdschriften, zoals het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*. De oprichting van specialistische secties kon niet voorkomen dat de betekenis van het genootschap voor de medische wetenschap na 1860 afnam.

De belangstelling voor de natuurwetenschappen onder de leden van het genootschap was inmiddels zo sterk gegroeid, dat in 1870 werd besloten om de bevordering van de natuurwetenschap officieel in de doelstellingen op te nemen. In een speciaal voor de natuurwetenschappen opgericht maandblad verschenen aanvankelijk vooral bijdragen uit de medisch georiënteerde natuurwetenschappen, zoals de fysiologie. Maar na 1880 drukten vooral de fysisch-chemische bijdragen van de internationaal vermaarde J. H. van 't Hoffen van H. de Vries een stempel op

de werkzaamheden van het genootschap. In deze jaren beleefde het genootschap zonder twijfel een hoogtepunt in zijn bestaan.

Echter, na de eeuwwisseling ging de differentiatie in het wetenschappelijk onderzoek het genootschap opnieuw parten spelen. De groeiende heterogeniteit van onderzoek en de verzelfstandiging van disciplines werkten duidelijk in het nadeel van het genootschap als geheel. Uiteindelijk vervulde het genootschap nog slechts de functie van een marktplaats voor mondelinge gedachtenwisseling, maar zonder een gemeenschappelijk thema.

De geschiedenis van het genootschap is voor het eerst in 1915 door de in medisch-historische kring bekende C. C. Delprat te boek gesteld. In 1965 verscheen een heruitgave van diens gedenkboek, aangevuld met een vervolg over de jaren 1915-1965. De auteurs Van Berkel, Van Lieburg en Snelders hebben de tweehonderd jaar geschiedenis van het genootschap nog eens willen herschrijven met name om de periode 1865-1915 beter over het voetlicht te kunnen brengen en om de werkzaamheden van het genootschap in een bredere context te kunnen plaatsen. Het is de vraag of de auteurs in dat laatste geheel zijn geslaagd. Van Berkel slaagt er nog het beste in om het genootschap als een exponent van zijn tijd neer te zetten, bijvoorbeeld wanneer hij laat zien dat het genootschap in de tweede helft van de negentiende eeuw een 'wetenschappelijk nationalisme' aan de dag legde en veel aandacht besteedde aan de roemrijke Nederlandse wetenschap van de zeventiende eeuw. Het legde daarmee de basis voor de Nederlandse historiografie van deze wetenschap. Daar staat tegenover dat Van Lieburg en Snelders de lezer te weinig houvast bieden bij de beoordeling van de wetenschappelijke en politieke betekenis van het genootschap. Waarom verliep de discussie over de verloskunde relatief succesvol, waarom mislukten zoveel discussies door gebrek aan belangstelling of deskundigheid, heeft het genootschap na 1840 wellicht als proeftuin gefungeerd voor de latere Nederlandse maatschappij tot bevordering der geneeskunst, hoe komt het dat het natuurwetenschappelijk maandblad in de jaren 1875-1920 zo'n moeizaam bestaan leidde, terwijl de natuurwetenschap in dezelfde periode in Nederland een bloeiperiode doormaakte en waarom besteedde het genootschap voor 1920 nauwelijks aandacht aan het darwinisme: het zijn vragen die gezien de doelstelling van het boek zeker gesteld hadden kunnen worden. De rol van het genootschap in de dynamiek van de Nederlandse wetenschap was wellicht beter uit de verf gekomen, als met iets meer regelmaat was geprobeerd zulke vragen te beantwoorden.

E. Houwaart

H. Reenders, *Alternatieve zending. Ottho Gerhard Heldring (1804-1876) en de verbreiding van het christendom in Nederlands-Indië* (Dissertatie Kampen 1991; Kampen: Kok, 1991, 447 blz., f72,90, ISBN 90 242 6583 5).

Dominee O. G. Heldring is vooral bekend als de praktische en ondernemende filantroop uit het réveil, de man van Zetten en Hoenderloo. Iets grotere betrokkenheid bij het negentiende-eeuwse Nederlandse protestantisme doet weten, dat hij de samenroeper van de Christelijke vrienden en de redacteur van *De Vereeniging. Christelijke stemmen* was — twee pogingen tot het brengen van samenhang in de individualistische en pluriforme réveilgroep. Wie dat tijdschrift (voor het eerst in 1847 verschenen) opslaat, wordt dadelijk getroffen door de grote aandacht voor buitenlands nieuws, in het bijzonder ook voor de zendingsarbeid overzee. In die nieuwsverschaffing weerspiegelde zich een algemeen kenmerk van de réveilbeweging, maar tegelijk ook een zeer persoonlijke interesse van Heldring. Stond de inwendige zending in Nederland bij hem